

Chrystelle Burban
Université Paul Valéry Montpellier 3

Christian Lagarde
Université de Perpignan Via Domitia

BRETANYA I CATALUNYA : QUINS FONAMENTS PER A UNA REVIFALLA IDENTITÀRIA?

RESUM

Aprofitant la temàtica de la trobada, «Els Països Catalans i la Bretanya», proposem un estudi comparatiu de les revifalles identitàries al Principat i a la Bretanya. És un plantejament ambiciós i difícil ja que es tracta de dos territoris que corresponen a contextos jurídics, sociopolítics i socioculturals ben diferents. Com que s'han de seguir pautes distintes, tant a nivell de cronologia com d'àrees i de fonts i dades, ho farem primer en paral·lel. A la tercera part, provarem d'elaborar una síntesi i plasmar-la a una taula (cf. Annex). D'una banda, ens interessa destacar les vies d'aquestes revifalles contra la dominació dels estats espanyol i francès, bo i posant de manifest els seus moments àlgids. D'altra banda, volem demostrar l'estat actual d'aquests territoris i el possible futur de la seva llengua i cultura. Intentarem verificar si, com ho sembla des d'un enfoc superficial, a Catalunya és la llengua la que porta cap a la cultura, i si, a l'inrevés, a la Bretanya, és la cultura la que porta cap a la llengua. També demostrarem el paper que juga el marc polític a cada territori.

Paraules clau: Catalunya, Bretanya, nacionalisme, regionalisme, recuperació.

1. CARACTERÍSTIQUES DE LA REVIFALLA CATALANA

No es tracta, entre gent i estudiosos de llengua i cultura catalana, de tornar a fer l'història del lloc atorgat al català dins la reivindicació al Principat, sinó de fer-ho sintèticament per a poder comparar el cas del català amb el del bretó.

A Catalunya, la llengua és i ha estat des del segle XIX el veritable fil d'Ariadna. Si ens remuntem als inicis de la Renaixença, l'acte fundador (i per part mític) va ser la publicació, l'any 1833, de l'«Oda a la Pàtria» d'Aribau, a semblança de gairebé totes les revifalles etnonacionals europees dels segles XIX i XX que, desviant-se després del camp literari (i a més a més poètic, el més intimista i el menys perillós per l'ordre establert) cap al camp sociopolític (Balcells, 1992). Però mirant-ho bé, ens adonem que l'expressió de l'afectivitat envers la llengua es relaciona sempre —perquè el procés ve així lligat al romanticisme— amb l'evocació d'un passat històric brillant i idealitzat (Marfany, 1995). Encara que la poesia jocfloral es basi en el sentimentalisme, l'enyorança que vehicula és la d'un temps de poder (polític) perdut i del qual s'espera, de manera implícita (conscient o no), la recuperació.

Esquemàticament, el camí de la recuperació es concreta a Catalunya entre el 1833 i el tombant de segle, amb l'adveniment, més enllà del període del modernisme —que es va traduir a més a més en el pla artístic—, del noucentisme, que planeja l'autogovern i que, com ho va demostrar Pere Anguera (2000), justifica la lluita per la llengua com a pilar d'aquella recuperació pel poder. El que diferencia Catalunya, els demés països

catalans de l'Estat espanyol, i les demés futures «nacionalitats històriques», del que va passar a les perifèries franceses, com ara la Bretanya, és la gran diferència del pes de l'Estat a Espanya i a França respectivament i, per tant, els processos de «nacionalització» administrativa i de la conscienciació identitària col·lectiva i individual (de Riquer, 2000). El fracàs de l'intent federalista de la I República l'any 1874, així com l'últim fracàs de l'Estat espanyol imperial del 1898 van afegir-se de manera determinant al fracàs ja palès des de feia temps de la seva modernització a nivell econòmic i social. Tant aquesta successió de derrotes, com la negació rotunda des de Madrid d'una implicació motriu dels catalans dins de l'Estat, van fer passar el catalanisme de la reivindicació merament regional a la nacional per desembocar més tard, amb la proclamació de l'Estat català l'any 1931, a l'independentisme.

La conjuminació de la llengua i de l'autonomia, la van defensar molt clarament Enric Prat de la Riba i Pompeu Fabra amb la creació de la Lliga regionalista al 1901, tot tenint com a ideari el que exposà el mateix Prat l'any 1906 a *La nacionalitat catalana*. La consegüent creació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907 com a acadèmia de la llengua catalana, segueix la lògica d'un procés d'independència de cara a Espanya —i alhora el model de control d'un *corpus* adient i d'afirmació d'un *status* hereditat de l'*Académie française* per la seva transposició borbònica a la *Real Academia Española* el 1713—. Simbòlicament, es tractava doncs de contrarestar aquesta institució borbònica, contemporània al Decret de Nova Planta, i de fer front a la imposició cada cop més aferrissada del castellà al Principat. La creació de l'IEC va significar un acte altament alliberador des d'un punt de vista sociolingüístic: va suposar l'inici d'una recuperació de la diglòssia imposada, i fins i tot consentida per les elits locals abans del seu capgirament durant la segona meitat del segle XIX, tot donant pas a una expressió cultural multiforme en llengua catalana (a la literatura) i d'inspiració catalanista (a les arts plàstiques).

Havent aconseguit la fase d'autogovern de la Mancomunitat, entre el 1914 i el 1923, aquesta institució va permetre que, per primera vegada des de la guerra de Successió (dos segles abans), el català tornés a tenir usos oficials i que, per tant, tornés a representar cert prestigi de cara a un poble que, malgrat tot, mai no havia abandonat la seva llengua. La política (com també la política lingüística) de repressió de la dictadura de Primo de Rivera va fracassar. Efectivament, no va ser capaç d'aniquilar l'empenta donada a la fase democràtica precedent: ans al contrari, com ho van demostrar les exigències d'un Estatut basat en l'autogovern i la política (entre altres educativa) de la llengua, abans (amb el Pacte de Sant Sebastià el 1930 i l'any següent la proclamació de l'Estat català) i després (amb l'aprovació estatutària del 1932) de la proclamació de la Segona República el 1931. En certa manera, es pot afirmar que va passar el mateix (encara que durant molts més anys) amb la dictadura franquista: com més aferrissada fos la repressió, més forta seria la revifalla cultural i política que fins i tot duria a la sacralització de la llengua.

A Catalunya, la llengua es va convertir en un tema i un mitjà de resistència contra Franco i el seu règim. A mitjans dels anys 70, quan morí el dictador, Espanya, encara que hagués conegut una obertura des dels anys 60, d'una banda per mor de l'emigració regulada des de l'Estat, d'altra banda gràcies al turisme internacional (a més a més europeu), esdevingué territori d'emigració. Però Catalunya, i ja des dels anys 50, per la seva riquesa econòmica, esdevingué més aviat territori d'immigració interna a nivell de l'Estat. De bell antuvi, hi havia al Principat una diglòssia «clàssica», amb una burgesia bilingüe, capaç d'usar el castellà fora i «per dalt», i el català «per baix», i amb un poble generalment monolingüe catalanoparlant. Però el franquisme va complexificar aquella situació, on l'element vertebrador de la societat catalana era el català, amb la

«importació» d'un important contingent de castellanoparlants, des d'uns alts càrrecs i una burocràcia addictes, fins a una allau de mà d'obra sense formació procedent de les zones subdesenvolupades de Múrcia i Andalusia. Malgrat l'ambigüitat global de la burgesia autòctona, la llengua va convertir-se en diacrític entre els autòctons i «la immigració». Els anys 70, com ho deixen palès totes les enquestes sociolingüístiques, la gran majoria dels autòctons catalanoparlants entenia i sabia parlar el català, però poc sabia llegir i encara menys escriure, fora d'aquells que van ser escolaritzats durant la Segona República i dels universitaris. Per als «immigrants» castellanoparlants, el català es convertiria en llengua d'integració (variablement segons l'entorn de residència i socioprofessional) i en llengua d'ascens social. Tot el debat sobre «els altres catalans» —com els va anomenar Francisco Candel (1964) que es va considerar com al seu portaveu— es decanta entre la incitació i l'obligació per a aquests nous catalans de saber i usar català.

A tota l'«era Pujol» hi ha, en primer lloc i simbòlicament, la llengua. D'aquesta manera Pujol es mostra hereu de la tradició arrelada des de la Renaixença. En va deixar constància a tots els seus escrits des del 1959, com ara al seu llibre *La immigració, problema i esperança de Catalunya*, publicat el 1976, o en expressar-se, entre nombrosos discursos, en la seva llegua davant del Senat espanyol el 26 de setembre del 1994 (Pujol, 1994). Tota l'obra de Candel mereix consideració com a testimoniatge contrastat: així es refereix a la impressió de l'«immigrant», estranyat «por esta importancia desmedida [...] que al idioma se le da» a Catalunya (Candel, 1964: 106), sensació que expressa vint anys més tard dient haver-se resistit a creure «que la lengua catalana [...] sea más importante no sólo que la economía, sino que todo» i haver caigut en la conclusió que «Al inmigrante, por muy catalán que sea o se sienta, si le falta la lengua catalana, carece de credibilidad» (Candel, 1986: 94). Això el porta a denunciar aquells que «hacen demagogia: una burguesía catalana más preocupada de cuestiones lingüísticas que de justicias sociales» en posar barreres discriminants per a aconseguir certs llocs de treball (Candel, 1981). Jordi Pujol sembla entendre aquests retrets quan defineix el ciutadà català com «el que viu i treballa a Catalunya», deixant de banda el seu origen, i fins i tot la seva llengua materna. Aquesta posició hauria pogut desembocar en una doble línia d'ensenyament, però gràcies a Francesc Vallverdú (1979) i al PSUC s'assoleix l'exigència d'una normalització lingüística basada en el fet que: «a través de la llengua s'estableix la identitat nacional, s'expressa la pertinença a una cultura diferenciada, es participa d'uns sentiments que concorden els uns amb els altres». Així va ser com el primer govern de Pujol es va decantar per incentivar el canvi lingüístic de la segona generació immigrant, mitjançant la política escolar exposada a la Llei de Normalització Lingüística del 1983, on es crea una única línia d'ensenyament per immersió.

És prou sabut que l'esforç esmerçat al camp de l'ensenyament i dels mitjans de comunicació ha anat quallant a la societat del Principat, de manera particularment espectacular pel que fa a les habilitats escrites: segons l'enquesta de 1998 (15 anys després de la LNL) de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, el 93,3% de la població entenia el català, el 83,5% el sabia parlar, el 86,9% llegir i el 55,4% escriure. Deu anys més tard, malgrat els efectes desestabilitzadors que conegué la política lingüística de la «segona onada d'immigració», segons l'enquesta realitzada per la UOC, l'alt nivell es mantenia i la progressió de la llengua escrita encara avançava (el 97,6% l'entenia, el 84,7% el sabia parlar, el 91,5% llegir i el 61,7% escriure).

Si ens fixem en el paper identificador del català, més enllà del to sarcàstic de la frase «Hubo quien propuso colorear a los catalanes para aumentar su diferencia con

respecto a los otros pueblos y sobre todo a los españoles» que Manuel Vázquez Montalbán posava a la boca del seu detectiu Pepe Carvalho (Montalbán, 2001), la llengua apareixia per als catalans a la mateixa data (al principi dels anys 2000) com a primer criteri diferenciador envers Espanya (*lengua: 61,3%; forma de ser: 44%; cultura: 35%; historia: 27,1% ; geografía: 11,4%*). Nogensmenys, el mateix estudi (Vega, 2001; Lagarde, 2008) matisava aquest fet: si bé els residents a Catalunya reconeixien en un escàs 25% que «*los que no saben catalán se encuentran discriminados*» (mentre que els de la resta d'Espanya ho declaraven en un 60,3%), els mateixos residents apuntaven que «*es más fácil encontrar trabajo para los que saben catalán*» en un 66% (ja no tan allunyat del 79,8%), tot i que els semblava que «*toda persona que trabaja en Cataluña debería saber catalán*» (73% vs 31,6%) i que «*es razonable que los servicios públicos se expresen en catalán*» (70% vs 28,3%). Amb tot, la multiplicació de les enquestes sobre els usos lingüístics demostraven un estancament o àdhuc un retrocés relatiu a l'adquisició de les habilitats. Quant als motius, podem referir-nos, d'una banda, a la «nova immigració» per part de sudamericans ja castellanoparlants i de magrebins i africans que consideraven el castellà més estratègic que no pas el català, i, d'altra banda, als actes de resistència espanyola.

De fet, la qüestió de la imposició de la llengua —i més enllà dels propòsits i efectes de la normalització de tarannà aracilià¹— es va plantejar de manera contundent mitjançant la promulgació de la Llei de Política Lingüística del 1998, que substituïria (completant-la) la LNL del 1983. A més de les disposicions referents al món empresarial, la LPL es centra en les «indústries culturals», tot apuntant, malgrat les avançades aconseguïdes gràcies a una política voluntarista d'ajudes financeres variades provinents de la Generalitat i entitats locals, un fort desequilibri entre l'oferta cultural, sobretot a nivell de l'edició, televisió, cinema i premsa escrita. El reforçament a la LPL d'una política preferencial compensatòria per al català a tots aquests àmbits es va considerar des del *Foro Babel* (Santamaría, 1998) com una vulneració del bilingüisme imperant al Principat, que posava així mateix en perill l'encaixament constitucional Catalunya-Espanya. Deu anys més tard, el *Manifiesto por la lengua común* només faria que repetir els mateixos arguments (Burban, 2009). Però ja al 2008, després de la primera alternança política a la Generalitat restaurada, la qüestió lingüística es replantejava amb un agreujant: el llarg i conflictiu procés de tramitació de l'Estatut d'autonomia revisat.

La nova retallada, que llavors va significar el pas del text aprovat pel Parlament de Catalunya el 2005 al text aprovat per les *Cortes Generales* a Madrid el 2006, va fer créixer el sentiment de rebuig del sostre autonòmic per part del poble català. La noció central de «nació catalana» al text del 2005 que havia estat el motiu de la retallada (confirmada després pel Tribunal Constitucional el 2010) féu aparèixer un desig cada vegada més fort d'independentisme que va deixar palès l'enquesta de la UOC del 2008 publicada el 2010 per Ernest Querol i Miquel Strubell sota el títol *Llengua i reivindicacions nacionals a Catalunya*. El que s'hi demostra per primera vegada de manera indiscutible es la correlació de l'actitud envers la llengua i l'opció independentista. Segons l'anàlisi que fa del llibre la periodista Patrícia Gabancho, la llengua és un «marcador social» i la identitat una «combinació de llengua i actitud nacional»: perquè la llengua «dóna pas a la informació, [...] indica a quina cultura accedeixes i també a quin nivell de cultura», i per tant el ciutadà, com més usa el català, més demostra una actitud sobiranista, i a l'inrevés. Per tant, llengua i cultura, que

¹ Al «conflicte lingüístic», característic de la diglòssia, només hi ha dues sortides segons Aracil, o la «normalització» (fer socialment normal la tria de llengües en favor de la «llengua baixa») o la «substitució» (desbancament d'aquesta per la «llengua alta») (Aracil, 1982).

sempre han anat de bracet a Catalunya, queden, des de fa més d'un segle enrere, molt lligades a les qüestions polítiques.

2. CARACTERÍSTIQUES DE LA REVIFALLA BRETONA

Tot i que la llengua bretona encara existeix i es practica, difícilment es pot dir que sigui un element definidor de la identitat bretona. Efectivament, aquesta llengua pertanyent a la branca de les llengües celtes, va començar a patir els efectes del contacte amb el francès des del segle X, sent aquell la llengua de l'administració ducal i de la justícia. Al segle XVI, el francès continuà avançant i substituint el bretó a l'Alta Bretanya. El bretó, arraonat a la Baixa Bretanya, seguí sent la llengua exclusiva de la població camperola, llevat a les zones de costa i a les capes baixes de la població urbana. A partir de la revolució, l'Estat francès va assentar les bases de la substitució lingüística mitjançant la política lingüística i escolar, la «*départementalisation*», el servei militar i l'emigració. Malgrat els seus esforços, la població bretona era en el segle XIX majoritàriament britòfona exclusiva. No va ser fins al segle XX que el bretó va conèixer un descens inexorable. El procés diglòssic es va accelerar amb la primera guerra mundial, tot i que el francès va romandre minoritari. Però tot es va accelerar després de la Segona guerra mundial quan, per l'acció política coercitiva combinada amb el desenvolupament dels intercanvis i la modernització de la societat, els pares van escollir educar els fills en francès, abandonant així una llengua sentida com la marca d'una identitat negativa. Fañch Broudic, en definir les diferents etapes de la ràpida regressió del bretó al llarg del segle XX, va arribar a aquesta conclusió:

Il a suffi de moins d'un siècle [...] pour que le breton de moyen de communication quasi-exclusif de toute une population, ne soit plus que le moyen d'expression marginalisé d'une fraction réduite de cette même population.

Broudic (1995: 352)

Des de mitjans de segle el bretó ha perdut el 80% de locutors, de manera que aquesta afirmació feta en els anys 1990 continua sent vàlida al llindar de la segona dècada del segle XXI. De fet, fa anys que es planteja la possible i potser propera desaparició del bretó, puix que avui només compta amb un 5% de locutors actius, i el 61% té més de 60 anys.

En l'actualitat, les actituds envers el bretó semblen confortar el paper anecdòtic que juga aquesta llengua pel que fa a la identitat col·lectiva regional. Encara que a hores d'ara sigui una llengua apreciada, Rachel Hoare, en la seva investigació sobre la identitat lingüística de joves bretons, va concloure que per a la majoria d'ells: «l'aptitude à parler breton n'est pas jugée comme étant un élément essentiel de l'identité bretonne» (Hoare, 2003: 131). De fet, la llengua bretona com a tret definidor de la identitat és proporcional a la competència lingüística dels joves enquestats: com més gran és aquesta, més gran és també el paper de la llengua com a marcador identitari. Però com que la gran majoria d'aquests joves considera que té una competència lingüística (molt) deficient, la llengua bretona és considerada com un tret molt secundari, comparat amb el lloc de naixement o de residència, per exemple. També ho afirma Fañch Broudic a nivell de la població en general: «[...] l'usage de la langue bretonne se rétrécissant, il est de moins en moins constitutif d'une identité spécifique, et

[...], d'autre part, il n'est effectivement pas perçu comme tel par la population» (Broudic, 1995: 445).

Així doncs, si la identitat col·lectiva bretona és forta i reconeguda, ja no ho és majoritàriament gràcies a la llengua, sinó a la cultura. La cultura va patir els mateixos mals que la llengua, és a dir l'abandonament després de la segona guerra mundial perquè era constitutiva d'una identitat viscuda com a negativa i arcaica. Va ser el moviment cultural bretó en la seva vessant cultural, i no pas política, de la postguerra mundial (1939-45), l'*emsav*, qui va reinventar part de la cultura bretona com a base d'una identitat positiva. A més del seu patrimoni arquitectònic, gastronòmic, marítim, etc., la renovació de la identitat mitjançant la cultura es va fer palesa a molts àmbits gràcies a una modernització de pràctiques tradicionals, i es va manifestar en concret amb l'explosió de la música tradicional bretona:

le dynamisme musical des années 1990 en Bretagne, au-delà de son aspect artistique, a été un des vecteurs du renouvellement de l'identité bretonne de la seconde moitié du XXème siècle. En Bretagne, la musique et la danse traditionnelles, deux des éléments les plus vivaces de la culture bretonne, contribuent à la construction symbolique du territoire régional.

Goré (2007: 336)

Lluny de la visió folklòrica, i doncs volcada al passat dels primers temps, la música tradicional bretona es va integrar plenament en el seu temps cap als anys 1970 (Stivell, Glenmor, Tri Yann, Servat...), i va conèixer un nou renaixement cap als anys 1990. Podem dir que ha aconseguit perpetuar-se amb alts i baixos fins avui. El renaixement musical dels anys noranta va comportar una profusió de festivals; els més representatius són actualment el *Festival interceltique de Lorient* amb audiència nacional, *Les Vieilles charrues*, el *Festival de Cornouailles*, *Kan ar bobl...* La força d'aquestes manifestacions ve donada per la compaginació d'una música moderna amb accents tradicionals, i mostres folkloristes, mitjançant els *cercles celtiques* i els *bagadou*. Inventats per l'*emsav*, aquests darrers «sont devenus des éléments du patrimoine régional» (Goré 2007: 344), mentre que el *fest-noz* (festa de nit), recuperat de la tradició camperola en els anys 1950, coneix una expansió que arriba a una mitjana de vint *festou-noz* per cap de setmana, estesos per tota la regió de la Bretanya, i a més de mil per any.

Així doncs, la identitat de la Bretanya sembla que s'expressa preferentment mitjançant una cultura que gaudeix d'una bona salut però que, alhora, prescindeix quasi del tot del seu element més important: la llengua. Com ho apunta F. Broudic, la llengua no és un element important atès que menys del 25% de les cançons són en francès i només el 17% dels cantants de la revifalla són britòfons (Broudic, 1995: 330). La identitat de la Bretanya tendeix doncs a prescindir del seu component lingüístic.

Malgrat els indicadors, seria un error afirmar que la llengua bretona és un aspecte inexistent o fins i tot anecdòtic de la identitat bretona. Hi ha molts elements que demostren el contrari. En realitat, les associacions que han dut a terme l'*emsav*, moviment de renovació que ha aconseguit promoure la cultura bretona, sempre han vinculat la defensa de la cultura amb la defensa de la llengua. L'interès per la llengua va començar en el segle XIX, amb el primer *emsav*: ja abans del 1914 es van defensar la llengua i les llibertats bretones, i encara es defensen avui amb una àmplia xarxa d'associacions que van coordinant paulatinament les diverses accions. De fet, la forta importància que té la llengua en el discurs militant fa que la cultura es confongui amb la llengua i que, sense aquesta, no hi hagi identitat, com queda resumit a la frase militant

«*hep brezhoneg breizh ebet*» (sense bretó, cap Bretanya), que dona un paper predominant a la llengua.

Fora de l'àmbit militant, la llengua, com també la cultura, havent estat objecte de vergonya durant els anys 1950, s'ha convertit a hores d'ara en un element molt valorat per la població i sobretot pels joves, siguin britòfons o no: «*La langue est de moins en moins considérée comme un stigmat honteux, mais au contraire, elle aussi, comme un signe hautement revendiqué d'identité*» (Cornette, 2005: 585). L'enquesta citada més amunt de Rachel Hoare mostra que per al 74% dels joves és important conservar el bretó, i que és una llengua associada a l'èxit escolar i social i a la modernitat. Cal afegir que per a aquests joves la llengua bretona té un valor més aviat simbòlic:

les données du questionnaire suggèrent que l'usage du breton comme élément de l'identité bretonne est partiellement perçu comme un moyen de communication, mais il est aussi partiellement symbolique.

Hoare (2003: 82)

Però la llengua no és només un element simbòlic, ja que les accions a favor de la llengua bretona li van donant cada cop més visibilitat dins la societat, sinó que mostra una forma de (re)apropiació. La reapropiació es va conformar en el sector de l'ensenyament a través de la creació, l'any 1977, de la xarxa associativa d'escoles *Diwan*, que practica la immersió lingüística en bretó per a contrarestar els efectes de la interrupció de la transmissió familiar. A aquesta xarxa, s'hi han sumat noves propostes educatives bilingües com ara *Dihun*² i *Divyez*³. L'any 2010, 13.488 nens i nenes van ser escolaritzats en una escola bilingüe. D'altra banda entre el 2005 i el 2010 el nombre de nens i nenes escolaritzats en bilingüe ha augmentat un 29%. La xarxa *Diwan* ha d'afrontar una demanda massa forta a la que no pot respondre per falta de mitjans. Cal afegir més de 700 estudiants universitaris de bretó, quasi 5.000 adults que segueixen curssets, classes nocturnes o per correspondència, i més de 7.000 alumnes que segueixen classes de (i no en) bretó (Broudic, 2010).

Paral·lelament, s'ha anat desenvolupant una política extraoficial de bilingüització progressiva de l'entorn públic per tal que els neo-britòfons poguessin practicar la llengua, millorar la competència lingüística i, en el futur, escollir el bretó com a llengua familiar, i així reactivar la transmissió familiar (Ofis ar brezhoneg, 2002).

Des de fa anys la política destinada a la promoció del bretó es plasma:

- en el sector de l'edició, que compta amb unes 50 editorials (la majoria d'elles, el 90%, associatives) que treballen per al bretó, amb una preferència per temàtiques d'àmbit lingüístic, i que permet la publicació de la literatura en bretó, llibres per a infants (Keit vimp bev, an Here...).

- en els mitjans de comunicació, en concret la televisió que té un temps d'emissió (molt) minoritari a France 3 i TV Breizh (115h anuals), i una xarxa important de ràdios associatives (RKB, Radio Bro Gwened...) i públiques (France Bleu Breizh Izel, Armorique...).

- en el món econòmic. Es va desenvolupant lentament i de fet el bretó esdevé útil per a trobar feina en el món de l'ensenyament, mitjans de comunicació, associacions, administració local i empreses (retolació de supermercats, caixers automàtics, xecs...).

- a les administracions locals, Consell regional, ajuntaments, que també s'apunten al moviment de promoció del bretó, com ho demostra, per exemple, l'adopció d'una toponímia bilingüe que s'estén també cap la Bretanya gal·lesa perquè «la langue, objet

² Es tracta d'una xarxa educativa bilingüe i pública.

³ Es tracta d'una xarxa educativa bilingüe i catòlica.

de valorisation du territoire, peut être aussi un outil d'information identitaire mais surtout un outil d'appropriation, voire même de réappropriation identitaire» (Le Squère, 2007: 329).

La llengua bretona no és un element menys fonamental que la resta de la cultura en la reconstrucció d'una identitat avui positiva. La llengua bretona d'avui, així com la cultura, ha esdevingut un label de qualitat que afavoreix el seu desenvolupament en la mesura que «l'attraction exercée par une originalité devenue plus rare dans un univers citadin et mondialisé, une originalité dont l'image est soigneusement cultivée» (Croix, 2008: 124). Malgrat la valoració positiva que es fa de la llengua i alhora els seus minsos progressos a la societat, la identitat de la regió roman més cultural que no pas lingüística. La llengua bretona, malgrat els esforços, no té gaire visibilitat social i no ha tornat a entrar a les llars. Així, el seu futur és encara molt incert: entre simbòlic i efectiu, no queda clar si la nova llengua bretona aconseguirà afirmar-se.

La difícil situació en què es troba la llengua bretona prové de la política lingüística de l'Estat francès. La política iniciada amb la Revolució del 1789 tenia com a objectiu l'erradicació de les llengües que no fossin el francès, i això gràcies, sobretot, a la prohibició del seu ús públic amb l'ajuda del sistema escolar. Tot plegat va contribuir a la configuració d'un ideal unilingüista d'una societat lingüísticament homogènia.

Malgrat l'execució d'aquest projecte que, segons sembla, arriba a la seva fase terminal, la política de França referent a les llengües sembla més aviat ambigua: per una banda, mostra una mena de tolerància que explica els progressos del bretó, sobretot a l'ensenyament, i que es va fer palesa amb la llei *Deixonne* del 1951 que permetia l'ensenyament de les llengües regionals amb caràcter optatiu. Les lleis i els decrets es van anar succeint fins a l'any 2001 amb la «*circulaire Lang*» que va regular la possibilitat d'un ensenyament bilingüe i optatiu, que va permetre el desenvolupament de les xarxes associatives d'ensenyament bilingüe o immersiu. Però paradoxalment, quan es va tractar d'integrar la xarxa *Diwan* al sistema públic l'any 2001, el Consell d'Estat s'hi va oposar pel fet que el principi de la immersió lingüística és contrari a l'ús obligatori del francès. Tanmateix, l'Estat financia directament o indirecta activitats culturals a favor de la llengua bretona. Va ratificar la Carta cultural de Bretanya «qui constitue un acte de reconnaissance de la personnalité culturelle de la Bretagne et a contribué à l'essor de la culture bretonne dans toutes ses composantes» (Ofis ar brezhoneg, 2002: 208). Va permetre la creació de tres entitats (el Consell Cultural de Bretanya, l'Institut Cultural de Bretanya i l'Agència Tècnica Cultural Regional) que porten a terme una política lingüística a favor del bretó.

D'altra banda, la imposició del francès es va endurir l'any 1992 amb l'esmena en l'article 2 de la Constitució que diu que «La langue de la République est le français» amb exclusió de qualsevol altra. Així que el bretó, igual que les altres llengües regionals, continuen sense tenir cap estatus legal. La intangibilitat del principi monolingüista de l'Estat, referent a la qüestió de l'estatus legal, s'oposa a la legislació internacional de protecció de les minories, com ho va revelar l'assumpte de la Carta europea de les llengües minoritàries, quan l'Estat francès es va negar a ratificar-la, pel fet de ser anticonstitucional. Però l'oposició de l'Estat, fora de l'àmbit educatiu, es manifesta amb una jurisprudència molt restrictiva; es limita a aplicar l'article 2 de la Constitució, quan es tracta del dret d'utilitzar el bretó als jutjats, als xecs, a les adreces postals... La política de l'Estat consisteix doncs a obstaculitzar l'obtenció d'un estatus legal que crearia una sèrie de drets individuals i col·lectius. Però pel fet de no tenir estatus legal, la llengua, i doncs la identitat lingüística es troba en una situació molt precària, que dificulta qualsevol progrés i que hipoteca el seu futur, puix que

cette attitude [...] conduit directement la langue, par la marginalisation de son usage et de sa connaissance pleine et entière, à son extinction plus ou moins rapide comme langue de communication d'une société. [...] Le breton, comme toutes les langues modernes, ne pourra pas assurer sa continuité si des mesures législatives globales ne sont pas prises dans le sens d'un renforcement institutionnel de la langue [...].

Ofis ar brezhoneg (2002: 47)

3. ASSAIG DE SÍNTESE

Com ho hem dit des del començament, les revifalles bretona i catalana tenen, cadascuna, una fesomia lligada a les característiques del seu entorn i a la seva evolució, alhora pròpia i en interacció amb la de l'Estat on —de bon grat o no— queden inclosos els territoris. El fet que les societats bretona i catalana s'autopercebin com a regionals o nacionals té una importància transcendent: això s'interrelaciona tant amb el grau de militància interna i les realitzacions aconseguides gràcies a l'equilibri de forces establert amb els poders polítics, com amb els marcs oficials detentors de poders capaços de donar un impuls decisiu. També caldria afegir que, igual que són els nacionalistes els que fan la nació i no pas a l'inrevés (Caminal, 1998), la militància, sigui per mor d'actes de resistència a un poder hostil o fent de substitut d'un poder indiferent, sigui donant suport a un poder afí, juga un paper rellevant. Tal com ho demostra l'escala de Fishman, per a sortir del procés de substitució lingüística (Fishman, 1991), el relleu de l'oficialitat, sigui quin sigui el grau, és determinant.

A l'Edat moderna, els dos territoris van perdre el poder a causa d'aliances matrimonials que van significar una annexió en ambdós casos. Al segle XVIII, a començaments de segle pel que fa a Catalunya (amb l'arribada dels Borbons i el Decret de Nova Planta), i a finals de segle pel que fa a la Bretanya (amb la Revolució francesa i la dislocació territorial), es va fer palès un estat de dependència, contrarestat a Catalunya amb l'auge industrial del segle següent. Al XIX, van brollar als dos territoris reivindicacions de caire cultural, com a base d'un potencial «despertar de la/les nacionalitat(s)» (Alén, 2005). La denominada «nacionalització» dels individus (Gellner, 1964; Todorov, 1989), que s'engega a l'Estat francès arran de la Revolució i entorn a la figura del «ciudadà», qualla de manera molt més dèbil a l'Estat espanyol, i tan sols com a principi de resistència amb motiu de la «guerra del francès» deguda a la invasió napoleònica.

En canvi, les dissensions internes a Espanya i el plantejament polític següents donen pas, al tombant del segle XIX, a un sentiment nacional català en què la llengua juga un factor (socioculturalment i sociopolítica) unitari decisiu: Catalunya es constitueix aleshores en esfera suficientment autònoma (Anguera, 2000). En canvi, la forta influència de l'Estat a França fa que, malgrat les reivindicacions culturals i lingüístiques que, sobretot a la Baixa Bretanya, es situen clarament en una zona geogràfica d'extrem peninsular i en un diferencial lingüístic obvi, no s'hi doni un pas polític comparable. La Bretanya es concep molt majoritàriament com a província més que no pas com a nació, i així doncs, les associacions culturals ben poc desemboquen en moviments i partits polítics identificables per als ciutadans.

Tot i això, si la història política i cultural de Catalunya coneix al segle XX períodes de bonança autonòmica amb els autogovernos de la Mancomunitat i la Segona República, que permeten assolir polítiques lingüístiques i culturals dotades d'un veritable poder decisor, també queda clar que coneix períodes de polítiques contràries força aferrissades des de l'Estat central espanyol. I, tant la falta d'Estat (a Espanya) com

l'hostilitat de l'Estat (a ambdós espais) tenen com a conseqüència la necessitat d'incentivar l'associacionisme de tipus privat. Així és com, d'una banda a Catalunya durant la dictadura de Primo de Rivera i sobretot durant els anys 60 i 70 en època de la dictadura franquista, i d'altra banda a la Bretanya amb els *emsav* successius posteriors a les guerres mundials, es constitueix l'entramat militant organitzador d'un ensenyament alternatiu de la llengua, fomentador d'actes culturals i productor de béns culturals. Sobretot a Catalunya, aquestes xarxes agafen el relleu dels períodes d'activisme oficial i actuen de recordatori de les èpoques en què l'activisme social ha funcionat. Encara que de manera molt més puntual, podem dir que passa el mateix a la Bretanya.

Però el paral·lelisme entre ambdós territoris no és gaire justificable a nivell dels coneixements i usos lingüístics. Si bé el motlle de l'escolarització republicana va permetre a l'Estat francès (i concretament a la Bretanya) assolir nivells d'alfabetització molt superiors als que es donaven a l'Estat espanyol (i per tant a Catalunya), també el seu pes ha estat molt significatiu a nivell, no tan sols de les representacions sociolingüístiques, sinó també dels propis usos de la llengua vernacle. Encara que l'autoodi hagi existit i existeixi als dos territoris, el que s'ha dut a terme als PPCC (per descomptat, fora de Catalunya Nord) i el que s'ha donat a França (incloent-hi Catalunya Nord) no han tingut ni la mateixa intensitat ni el mateix efecte. El trencament de la transmissió intergeneracional a la Bretanya i a tots els col·lectius de llengua minoritzada a França no s'ha produït, ni de bon tros, a Catalunya.

Llengua i cultura (com ho recorda el títol del llibre fundador de la sociolingüística catalana de Badia i Margarit, del 1964) de bon principi van associades: la llengua és el suport de la cultura en els seus components de discursos orals i escrits; la cultura és l'àmbit on s'expressa, es difon i es puleix la llengua, en un procés de retroalimentació constant. Això és el que es dona a Catalunya. Però quan falla la llengua, que és el que succeeix a la Bretanya i a les altres perifèries lingüístiques de França, la cultura li fa de relleu: la llengua només és un dels pilars (encara que central) de la cultura, i per tant, els altres canals no lingüístics poden seguir plenament vigents. Així és com tot l'àmbit patrimonial i tradicional (fins i tot de les tradicions que es redueixen a un mer folklore) i també l'àmbit de les arts plàstiques (perquè tampoc no necessiten la llengua com a suport) poden sobreviure a la falta de transmissió i a la quasi-pèrdua de la llengua. Però, d'altra banda, s'ha de considerar que l'associacionisme a França ha de lluitar, alhora, contra l'omnipresència d'un Estat centralitzat omnipotent, i contra les mentalitats d'assistència generades per aquest motiu i enfortides per l'estat de benestar. Aquest procés es desconeix a Catalunya, on l'absència (o quasi absència) d'Estat ha anat engendrant una tradició intervencionista privada com a supletiu.

Malgrat tot, la Bretanya és un cas molt adequat per observar com la recuperació cultural arriba indirectament a fer sentir la falta de coneixement lingüístic com a llacuna, i per tant a incentivar la seva recuperació com a necessitat, per tal d'assolir la reapropiació d'una cultura plena —és a dir, que no sigui lingüísticament mediatitzada pel francès. L'exemple de l'accés a la lletra en bretó en el món de la cançó, sigui tradicional o contemporània, ho demostra. I més enllà d'aquest punt de partida, hi ha la ràdio, el teatre i, fins i tot, la literatura. De segur que la presència d'una política lingüística voluntarista (com la del Consell Regional de Bretanya, departaments, comunitats urbanes o municipis), segons els eixos clàssics d'ajudes a l'ensenyament de la llengua, a les manifestacions i publicacions culturals, a la retolació a l'àmbit públic, no pot sinó amplificar els efectes de les iniciatives associatives.

El futur de l'ús social de la llengua a la Bretanya és molt incert —per no pas dir desesperant—, però tampoc no podem dir que estigui del tot assegurat a Catalunya. Tanmateix, a ambdós territoris, la cultura i l'educació, especialment a Catalunya,

permeten assolir uns fonaments simbòlics molt sòlids i es pot pensar raonablement que per molts anys no corren perill, a cap dels dos territoris, ni de diluir-se a nivell estatal, ni de desaparèixer a nivell global, atès que aquest darrer fa necessari un contrapès.

BIBLIOGRAFIA

- Alen Garabato, Carmen (coord.) (2005). *L'éveil des nationalités et les revendications linguistiques en Europe (1830-1930)*. París: L'Harmattan.
- Anguera, Pere (2000). *Els precedents del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- Aracil, Lluís Vicent (1982). «Conflicte lingüístic i normalització a l'Europa nova» (1965). Dins *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana, pp. 23-38.
- Argenter, Joan A. et al. (1979). «Una nació sense estat, un poble sense llengua». *Els Marges*.
- Badia i Margarit, Antoni M. (1964). *Llengua i cultura al Paísos Catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Balcells, Albert (1992). *Història del nacionalisme català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Broudic, Fañch (1995). *La pratique du breton de l'ancien régime à nos jours*. Rennes: PUR.
- Broudic, Fañch (2010). *L'enseignement du et en breton. Rapport à Monsieur le Recteur de l'Académie de Rennes*. Brest: Emgleo Breiz.
- Burban, Chrystelle (2009). «Le buzz médiatique dans *Manifesto por la lengua común*». Dins Christian Lagarde (ed.), *Le discours sur les « langues d'Espagne » / El discurso sobre las "lenguas españolas" (1978-2008)*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, pp. 255-268.
- Caminal, Miquel (1998). *Nacionalisme i partits nacionals a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- Candel, Francisco (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Candel, Francisco (1986). *Los otros catalanes veinte años después*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Cornette, Joël (2005). *Histoire de la Bretagne et des Bretons 2. Des Lumières au XXIe siècle*. París: Seuil.
- Croix, Alain (2008). *La Bretagne entre histoire et identité*. París: Gallimard.
- De Riquer i Permanyer, Borja (2000). *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*. Vic: Eumo.
- Fishman, Joshua (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gellner, Ernest (1964). *Thought and Change*. London/Chicago: Weidenfeld & Nicolson, University of Chicago Press.
- Goré, Olivier (2007). «Les territoires de la musique bretonne : processus de territorialisation et emprise sociospatiale». Dins Ronana Le Coadic (dir.), *Identités et sociétés de Plougastel à Okinawa*. Rennes: PUR, pp. 335-352.
- Hoare, Rachel (2003). *L'identité linguistique des jeunes en Bretagne*. Brest: Emgleo Breiz, Brud Nevez.
- Lagarde, Christian (2008). «Le 'fait différentiel'. Représentations croisées Catalogne-Espagne: l'état de l'opinion». Dins Christian Lagarde (ed.), *Les défis de la Catalogne au tournant du siècle (1996-2006), Marges, 30*. Perpignan: CRILAUP, Presses Universitaires de Perpignan, pp. 29-60.
- Le Squere, Roseline (2007). «Affichage public des langues en Bretagne : du toponyme à la valorisation du territoire». Dins Ronan Le Coadic (dir.), *Identités et sociétés de Plougastel à Okinawa*. Rennes : PUR, pp. 323-334.
- Marfany, Joan-Lluís (1995). *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- Ofis ar brezhoneg (2002). *Un avenir pour la langue bretonne? Rapport sur l'état de la langue bretonne*. Rennes.

- Pujol, Jordi (1976). *La immigració, problema i esperança de Catalunya*. Barcelona: Nova Terra.
- Pujol, Jordi (1994). «Intervención de réplica del Presidente de la Generalidad, Jordi Pujol, en el Senado. Madrid, 27 de septiembre de 1994». Dins Jordi Pujol, *Discursos al Senado*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Querol, Ernest i Strubell, Miquel (2010). *Llengua i reivindicacions nacionals a Catalunya*. Barcelona: UOC.
- Santamaría, Antonio (ed.) (1999). *Foro Babel. El nacionalismo y las lenguas en Cataluña*. Barcelona: Àltera.
- Todorov, Tzvetan (1989). *Nous et les Autres*. París: Seuil.
- Vallverdú, Francesc (1979). *La normalització lingüística a Catalunya*. Barcelona: Laia.
- Vázquez Montalbán, Manuel (2001). *El hombre de mi vida*. Barcelona: Planeta.
- Vega, Pedro (2001). *Catalunya y España: miradas cruzadas*. Barcelona: Planeta.

Annex

Bretanya – Catalunya: esboç de cronologia comparada

Data	Bretanya	Catalunya
1532	Annexió a la Corona	
1659		Tractat dels Pirineus
1716		Decret de Nova Planta
1789	Revolució francesa	
1808-1814		Guerra d'Independència
1833		Renaixença
1883	Lleis escolars J. Ferry	Modernisme
1898	1er emsav	Desastre de Cuba
1905		Noucentisme
1907		"Nacionalitat" / creació de l'IEC
1914	1 ^a Guerra mundial	Mancomunitat
1918	2 ⁿ emsav	
1923-1930		Dictadura M. Primo de Rivera
1931		Segona República
1932		Estatut d'autonomia
1936		Principi Guerra Civil
1939	Principi 2 ^a Guerra mundial	Principi del Franquisme
1943	Decret Carcopino (ensenyament)	
1945	"Libération" / 3 ^{er} emsav	
1951	Llei Deixone d'ensenyament	
1960		
1968	MLCR	
1975		Final del Franquisme
1979		Estatut d'autonomia
1982	Circulars Savary a l'ensenyament	
1983		Llei de Normalització Lingüística
1992	Modificació art. 2 Constitució	
1998		Llei de Política lingüística
2001	Circulars Langa l'ensenyament	
2005-2006		(nou) Estatut d'autonomia